

<https://coth.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Comparative Theology

E-ISSN: 2322-3421

Document Type: Research Paper

Vol. 12, Issue 2, No.26, Autumn & Winter 2020-2021 pp 23-24

Receive: 13/12/2020 Accepted: 11/12/2021

The Philosophy of Prophecy from Sheikh Tusi and Mulla Sadra's Perspectives

Zahra Sadat Nejad Tabrizrizi Fard*

M.Sc. Graduated of Islamic Philosophy and Eloquence, Faculty of Theology and Ahl-al-Bayt (Prophet's Descendants) Studies, University of Isfahan, Isfahan, Iran
zahratabrizi8666@gmail.com

Nafiseh Ahl-e Sarmadi

Assistant Professor, Department of Philosophy and Eloquence Faculty of Theology and Ahl-al-Bayt (Prophet's Descendants) Studies, University of Isfahan, Isfahan, Iran
n.ahlsarmadi@ltr.ui.ac.ir

Sayed Mehdi Emami Jom'eh

Associate Professor, Department of Philosophy and Eloquence, Faculty of Theology and Ahl-al-Bayt (Prophet's Descendants) Studies, University of Isfahan, Isfahan, Iran
m.emami@ltr.ui.ac.ir

Abstract

The issue of prophecy as the second doctrinal principle has a special place in the system of thought and belief because the prophet is the means of human evolution and has reached the truth of humanity. In this research, an attempt has been made to compare and analyze the view of Sheikh Tusi, one of the great theologians of Baghdad in the 4th and 5th centuries AH, with Mulla Sadra, an 11th century philosopher from Isfahan school, in order to highlight the role of philosophy in explaining important issues like prophecy. Sheikh Tusi with the help of the theological rule of grace proves that the existence of a prophet is obligatory. Since human intellect is unable to comprehend some deeds, the Almighty God has compensated this shortcoming by sending a prophet to guide human beings. With this rational explanation, Sheikh Tusi has considered the prophet as an example of the rule of grace. It is noteworthy that he has limited the necessity of the existence of a prophet only to the dimension of legislating divine laws and has not considered regulation of people's political and livelihood affairs to be obligatory for the prophet. This attitude is due to the limitation of his intellectual horizon. However, with the help of philosophy, Sadra Hakim has paid attention to this issue from 4 different angles and has been able to prove the necessity of the existence of a prophet with a deeper vision. In the field of ontology, he has considered the consistency of existence dependent on the existence of a prophet (a perfect human being) and in the field of epistemology, his book has referred to Man for achieving knowledge and introducing obedience to the prophet's commands both scientifically and practically. He has also paid attention to the social life of human beings and their worldly and livelihood problems and considered it possible to meet these needs under the rule and leadership of a prophet. The event of reforming the worldly life of

*Corresponding author

Nezhad tabrizi fard, Z., Ahle sarmadi, N., emamijome, M. (2022). The philosophy of prophecy from the perspective of Sheikh Tusi and Mulla Sadra. *Comparative Theology*, 12(26), 113-124.

2322-3421 / © 2021 The Authors. Published by University of Isfahan

This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<http://dx.doi.org/10.22108/coth.2021.126452.1504>

<https://dor1.net/dor/20.1001.1.20089651.1400.12.26.84>

human beings has been considered as a prelude to happiness in the hereafter and as one of the duties and missions of the prophet. Sadra's attention to the dimension of love and attainment of spiritual pleasure has shown his attention to human needs, which, of course, are satisfied only by obeying the prophet and connecting with him, who is a complete mirror of the divine perfection.

These salient differences in the philosophy of prophecy stem from differences in the principles and methods of the two thinkers. The most important differences between these two scholars are the differences in the purpose of the existence of a prophet and their attitudes towards human truth with the explanation that Sheikh Tusi has considered human truth as the same objective being and the same tangible body, while a prophet's goal is restricting the performance and duties of the obligated servants. However, Sadr al-Muta'allehin, with his philosophical view, has considered the truth of a tame human being is a combination of soul and body. He has regarded the evolution of the soul for reaching human truth as the purpose of the existence of a prophet. The necessity of the prophet is atomically clarified by his explanation of human truth. Regarding the methodological difference between these two thinkers, it should be said that the Mulla Sadra's reason for the necessity of prophecy is clearer than that of Sheikh Tusi although both of them have apparently explained this issue with their rational methods. The difference in their methods becomes clear by reflecting on the rationalism of each of them. There is no need for revelation, but its scope is limited to reasoning and argumentation. Mulla Sadra has considered reasoning to be the lowest reason. He has regarded reasoning activity to be possible up to the endless stage of intuition. This philosophical system, along with special attention to quotations and intuitions, is considered comprehensive.

Keywords: philosophy of prophecy, Man, rule of grace, reason, Sheikh Tusi, Mulla Sadra

References

- Ahani, Gh. H. (Ed.) (1923). *Sadr al-Din Shirāzi's arshieh*. Isfahan: Shahriar Bookstore.
- Ashtiani, S. J. (Ed.) (1941). *Sadr al-Din Shirāzi's al-shohad al-rububiyyah fi al-manahej al-solukiyah*. Tehran: University Publishing Center.
- Ashtiani, S. J. (Ed.) (1960). *Sadr al-Din Shirāzi's al-mabda' va al-m'ād*. Qom: Seminary Islamic Propaganda Office Publishing Center.
- Fazel Yazdi Motlagh, M. (Ed.) (1965). *Sadr al-Din Shirāzi's sharh al-osul al-kafi*. Tehran: Sadra Islamic Wisdom Foundation.
- Ghaffari, A. A. (Ed.) (1957). *Tusi's tahzib al-ahkam*. Tehran: Sadough Publication.
- Habibi, N. (Ed.) (1966). *Sadr al-Din Shirāzi's mafatih al-hayaat*. Tehran: Sadra Islamic Wisdom Foundation.
- Ibn Faris, A. F. (n.d). *Al-mo'jam al-magha'es al-loghavi*. Qom: Islamic Media School.
- Jahangiri, M. (Ed.) (1961). *Sadr al-Din Shirāzi's kasr asnam al-jahiliyah*. Tehran: Sadra Islamic Wisdom Foundation.
- Khajavi, M. (Ed.) (1947). *Sadr al-Din Shirāzi's tafsir al-Quran al-karim*. Qom: Bidar Publication.
- Koosha, S. A. (Ed.) (1967). *Sadr al-Din Shirāzi's sharh al-osul al-kafi*. Tehran: Sadra Islamic Wisdom Foundation.
- Meshkooh Al-Dini, A. (Ed.) (1939). *Tusi's tamhid al-osul in Islamic theology*. Tehran: Islamic Association of Wisdom and Philosophy of Iran.
- *The Holy Quran*.
- Rāgheb Isfahāni, H. M. (n.d). *Al-mofradāt al-alfāz al-Quran*. Beirut: Dār Al-Qalām Dār Al-Shāmiya.
- Sadr al-Din Shirāzi, M. I. (n.d). *Al-asfar al-arbeh*. Translated by Mohammad Khajavi. Tehran: Molly Publication.
- Sadr al-Din Shirāzi, M. I. (n.d). *Al-hekmat al-motaalieh fi al-asfaar al-arbaeh*. Beirut: Dar Al-Ahya Al-Tarath Al-Arabi.
- Sadr Al-Din Shirāzi, M. I. (n.d). *Sharh al-osul al-kāfi*. Translated by Shahrbanoo Mahallāti. Tehran: Barg-e Sabz Publication.
- Tusi, M. H. (n.d). *Al-rasa'il al-ashar*. Qom: Society of Teachers.
- Tusi, M. H. (n.d). *Al-eghtesad fima yataelagh be al-eteeghad*. Beirut: Dar Al-Azwa.
- Tusi, M. H. (n.d). *Al-eghtesad al-hadi eli al-tarigh al-reshad*. Qom: Library Publication.
- Tusi, M. H. (n.d). *Al-tibyan fi tafsir al-Quran*. Beirut: Dar Al-Ahya Al-Tarath Al-Arabi.

الهیات تطبیقی

نوع مقاله: پژوهشی

سال دوازدهم، شماره بیست و ششم، پاییز و زمستان ۱۴۰۰

ص ۱۱۳ - ۱۲۴

تاریخ وصول: ۱۳۹۹/۹/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۹/۲۰

فلسفه نبوت از دیدگاه شیخ طوسی و ملاصدرا

زهراسادات نژادتبریزی فرد*، دانش آموخته کارشناسی ارشد گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اهل البیت،

دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

zahratabrizi8666@gmail.com

نقیسه اهل سرمدی، استادیار گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اهل البیت، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

n.ahlsarmadi@ltr.ui.ac.ir

سید مهدی امامی جمعه، دانشیار گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اهل البیت، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

m.emami@ltr.ui.ac.ir

چکیده

مسئله نبوت پس از اصل توحید، جایگاه ویژه‌ای در اندیشه دینی دارد. در این پژوهش، به روش کتابخانه‌ای به مقایسه دیدگاه شیخ طوسی و ملاصدرا در فلسفه نبوت پرداخته شده است تا از این رهگذر، نقش فلسفه در تبیین نبوت به عنوان یکی از اصول اعتقادی روشن شود. هر دو متفکر با تبعیت از عقل، به ضرورت وجود نبی معتقدند؛ با این تفاوت که شیخ، آن را به وسیله قاعده لطف اثبات می‌کند؛ اما صدرا به چهار جهت هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، بعد اجتماعی و زیبایی‌شناسی به نبوت توجه می‌کند و ضرورت آن را به اثبات می‌رساند. اگرچه هر دو به رهبری و اداره جامعه توسط نبی معتقدند، در نظر شیخ طوسی، این نقش نبی یک رسالت و وظیفه عمومی نیست و تنها برخی انبیا چنین موقعیتی دارند. این تفاوت‌ها ناشی از اختلاف آنها در مبانی و روش است که از اهم مبانی می‌توان به تفاوت انسان‌شناسی آنها اشاره کرد. همچنین، عقل در نگاه شیخ طوسی، بیشتر ناظر به عقل عملی است و در حیطه نظر تنها در استدلال کارآیی دارد؛ اما عقل نظری در نظر صدرا مشتمل بر مراتبی است که از استدلال آغاز و به مقام بی‌انتهای شهود ختم می‌شود.

واژه‌های کلیدی

فلسفه نبوت، انسان، عقل، شیخ طوسی، ملاصدرا

*مسئول مکاتبات

نژادتبریزی فرد، زهراسادات، اهل سرمدی، نقیسه، امامی جمعه، مهدی. (۱۴۰۰). فلسفه نبوت از دیدگاه شیخ طوسی و ملاصدرا، *الهیات تطبیقی*, ۱۲ (۲۶)، ۱۱۳-۱۲۴.

2322-3421 / © 2021 The Authors. Published by University of Isfahan

This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<http://dx.doi.org/10.22108/coth.2021.126452.1504>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20089651.1400.12.26.8.4>

مقدمه:

مسئله نبوت از دیرباز کانون گفت‌وگوی متکلمان و فلاسفه اسلامی بوده است. نبی از «نبوه» به معنای رفعت و بلندی است و با احتمال اشتقاق این واژه از «إنباء» به معنی «اخبار»، نبی به معنی خبرآورنده از جانب خدا است (شیخ طوسی، بی تا، ج ۴: ۳۴).

خدای حکیم و بی‌نیاز علی‌الاطلاق از آفرینش این جهان هدف دارد و به دنبال آن است که هر موجودی به‌ویژه انسان به کمال شایستگی خود از جنبه‌های علمی و عملی برسد. در عین حال، وجود انسانی به گونه‌ای آفریده شده است که عقل و خردوی و هدایت تکوینی‌اش، پاسخگوی همه نیازهایش نیست؛ زیرا به‌وسیله این ابزارها تنها به برخی از حقایق علوم می‌تواند دسترسی پیدا کند؛ بنابراین، نیاز به یک راهنمایی برای رسیدن به سعادت دارد و اینجاست که باید از ضرورت نیاز به نبی سخن گفت.

در این پژوهش تلاش شده است به بررسی و مقایسه نظر شیخ طوسی (به‌عنوان یکی از بزرگان مکتب کلامی بغداد) و صدرالمتهالپین (به‌عنوان یکی از بزرگان مکتب فلسفی اصفهان) در فلسفه نبوت پرداخته شود و با بررسی دقیق آثار آنها به اشتراک و اختلاف این دو دیدگاه در فلسفه نبوت پی برده شود. شیخ طوسی به دنبال مشرب کلامی عقلی خویش، تنها به تبیین یک وجه برای ضرورت نبی می‌پردازد؛ اما ملاصدرا با تکیه بر دیدگاه فلسفی و عرفانی‌اش - در پرتو عقل و شهود - ضرورت چندجانبه‌ای را برای وجود نبی تبیین می‌سازد. بدین ترتیب با مقایسه این دو متفکر شیعی در بحث نبوت بنا شد نقش تفکر فلسفی در تبیین اصول اعتقاد نشان داده شود. اهداف اصلی پژوهش حاضر این است که فکر فلسفی صدرا در نبوت‌پژوهی او چه تأثیری داشته است و سیمایی که از نبی ارائه می‌کند، با آنچه شیخ طوسی در این باب عرضه می‌کند، چه شباهت‌ها و اختلاف‌هایی دارد.

در باره پیشینه نوشته حاضر تنها به دو مقاله اشاره

می‌شود که تنها به‌طور اجمالی به بیان دیدگاه ملاصدرا پرداختند. از جمله مقاله‌ای با عنوان «فلسفه نبوت و جایگاه آن در باور ملاصدرا با تأکید بر کتاب الحجج شرح اصول کلامی» از مجله سفینه سال ۱۳۹۰ نگارش یافته است. همچنین، مقاله «اثبات ضرورت نبوت از دیدگاه فیلسوفان» از مجله معارف عقلی سال ۱۳۹۰ به چاپ رسیده است؛ البته در این مقالات تنها به بعد اجتماعی بودن انسان و نیازمندی او به قانون و شریعت الهی اشاره شده است. درخور ذکر است درباره دیدگاه شیخ طوسی در مسئله ضرورت نبوت مقاله‌ای یافت نشد؛ بنابراین، نویسندگان را بر آن داشت تا مقاله‌ای با این عنوان به نگارش درآورند و به تحلیل نظرات این دو بزرگوار بپردازند.

۱- فلسفه نبوت از دیدگاه شیخ طوسی

در آثار کلامی شیخ الطائفه دلایل ضرورت بعثت و فواید آن، با عنوان حسن بعثت مطرح شده است؛ یعنی همان چیزی که دلالت بر حسن بعثت دارد، ضرورت بعثت را نیز اثبات می‌کند.

از نظر او، نبی یکی از مصادیق لطف است. در اثبات ضرورت وجود نبی با استناد به قاعده لطف، پیمودن دو گام ضروری است: نخست، اثبات قاعده لطف و دوم آنکه وجود نبی یکی از مصادیق این قاعده است.

۱-۱- شیخ طوسی و قاعده لطف

لطف در لغت به معانی مختلفی از جمله مهربانی کردن، نرمی، لطیف شدن، کوچکی و ریزی، احسان، نیکی و مدارا بیان شده است (ابن فارس، ۱۴۰۴: ج ۵: ۲۵۰؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۷۴۰).

شیخ طوسی درباره معنای اصطلاحی لطف می‌گوید: «اللطف فی عرف المتکلمین عباره عما یدعو الی فعل واجب أو یصرف عن القبیح»؛ یعنی لطف در عرف متکلمان عبارت است از آنچه (مکلف را) به انجام فعل واجب بخواند و از قبیح باز دارد (طوسی، ۱۳۷۵: ۷۷).

روشن تر نیاز به پیامبر احساس می شود (طوسی، ۱۳۵۸: ۶۸۷ - ۶۸۹؛ همان، ۱۳۷۵: ۱۵۴؛ همان، ۱۴۰۶: ۲۴۷-۲۴۸).

در نهایت باید چنین گفت:

ارسال نبی لطف است. (صغری)

لطف بر خداوند واجب است. (کبری)

ارسال نبی بر خداوند واجب است. (نتیجه)

شیخ در تفسیر آیه ۱۶۵ نساء (رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِيَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ ...) به مصداق لطف بودن نبی اشاره می کند و می گوید: «خدای متعال با ارسال پیامبران و بشارت و انذار آنان، حجت را بر انسانها تمام کرده است ... فر ستادن پیامبران، بشارت و انذارهای الهی توسط آنان از مصادیق لطف است؛ یعنی با بعثت انبیا، انسان راه مصالح و مفاسد را می داند و به سعادت می رسد ...» (طوسی، بی تا، ج ۳: ۳۹۵).

نکته شایان توجه اینکه اگرچه شیخ طوسی، نبوت را مصداق لطف خداوند بر بندگان معرفی می کند، تنها به بعد قانونگذاری آن توجه دارد؛ زیرا در رساله الفرق بین النبئی و الامام تصریح کرده است که قیام به تدبیر و به دست گرفتن امور سیاسی جامعه برای هر نبی واجب نیست و گاهی مصلحت اقتضا می کند خداوند برای ابلاغ اموری به مصلحت مردم و لطف در واجبات عقلی، پیامبری را برای آنان فرو فر ستد، بدون آنکه تعدی به شخص یا محاربه با جماعت یا تدبیر امور جامعه را از آن نبی طلب کند و جمع بین نبوت و حکومت را تنها در خصوص برخی از انبیا مانند داوود و سلیمان می داند (طوسی، ۱۴۱۴: ۱۱۱ - ۱۱۴). به عبارت دیگر، شیخ در مصداق لطف بودن نبی نگاه تک بعدی دارد و ضرورت نبی را تنها در تشریح قوانین می داند و برای جنبه اجرای آن و رهبری سیاسی نبی ضرورتی قائل نیست.

۲- فلسفه نبوت از دیدگاه ملاصدرا

حکما در بیان فلسفه نبوت، با بیان ضرورت ارسال نبی به این مطلب می پردازند. ضرورت نبی یعنی ضرورت

همان، ۱۴۰۶: ۱۳۰؛ همان، ۱۳۵۸: ۴۴۶). او در تعریف دیگری چنین بیان کرده است: «لطف چیزی است که مکلف را بر انجام واجب بر می انگیزد و از قبیح برکنار می کند» (طوسی، بی تا، ج ۶: ۱۹۹).

شیخ در توضیح قاعده لطف که بر پایه حسن و قبح عقلی بنا شده، به دنبال اثبات آن است که افعال الهی بر اساس حکمت و عدل رخ می دهد و خداوند از انجام ظلم و بیهوده کاری و هر زشتی پاک است؛ بنابراین، انجام افعالی که مقتضای حکمت باشد، بر خداوند لازم است و اگر انجام ندهد، به حکم عقل، نقض غرض و خلاف حکمت اوست.

او دلیل وجوب لطف بر خدا را اینگونه بیان می کند که خداوند انسان را برای هدف و غرض خاصی آفریده و تکلیف کرده است و به این مطلب نیز علم دارد که در حصول شرایط، انسان به تکلیف عمل خواهد کرد و اگر آن شرایط را ایجاد نکند، انسان به تکلیف عمل نمی کند. در واقع نقض غرض از فعل خداوند پدید می آید و نقض غرض از حکیم جایز نیست (طوسی، ۱۴۰۶: ۱۳۵ و ۱۰۷).

حال می توان ادعا کرد رساندن پیام از طریق پیامبران، لطف است؛ زیرا خداوند می داند پاره ای از اعمالی که انسان انجام می دهد یا از آن دوری می کند، برابر با عقل و خرد اوست و برخی دیگر از اعمال را آگاه نیست و این وظیفه نبی است که باید مردم را از آن کارها آگاه کند. آگاهی دادن به این امور از جمله لطف به انسانها است و آگاه نبودن از آن امور موجب نارسایی در کارشان می شود. حال خداوند باید لطف کند و این نارساییها را از میان بردارد و چنین امری تنها با برانگیختن پیامبران محقق می شود؛ زیرا به وسیله عقل نمی تواند به این نارساییها پی ببرد و تنها پیامبران اند که می توانند کارهایی را که باید انجام شود یا از آن دوری شود را به مردم بشناسانند.

در نظر شیخ، در احکامی که عقل به صورت تفصیل درک می کند، انسان به پیامبر نیازمند است. به طریق اولی، احکامی که عقل از درک تفصیلی آن عاجز است، به دلالت

او استدلال خود را با عبارات امیرالمؤمنین مؤکد می‌سازد که حضرت فرمودند: «اللَّهُمَّ إِنَّكَ لَا تُخْلِي أَرْضَكَ مِنْ حُجَّةٍ لَكَ عَلَى خَلْقِكَ...» و به‌صراحت بیان می‌کند کلام امام مناجات و حمد و ستایش است نه طلب و دعا. پس همین نحوه حمد الهی امام، نشانه همیشگی بودن حجت الهی است (همان: ۱۴۷).

درواقع او در پی اثبات نبی، به‌عنوان یک حقیقت وجودی است که وجود خلقی دارد و لباس بشریت بر تن کرده است تا مردم بتوانند با آن ارتباط برقرار کنند و نیز وجود نوری دارد (همان، ج ۶: ۱۴۴)؛ آن وجود، همان حقیقت محمدیه یا عقل اول است.

به عبارت دیگر، نبی همان انسان کاملی است که مثال وجود خدا است و نفس او دارای تمام صفات حق تعالی و مظهر تمام اسمای حسنا حق است؛ البته به‌نحو ظلی (ملاصدرا، ۱۳۹۳، ج ۶: ۲۰۹ — ۲۱۰)؛ بنابراین، اگر نمونه آن کمالات الهی در انسان کامل نباشد، شناخت خدا امکان ندارد. درواقع خدا انسان را از صورت خویش آفرید؛ یعنی بر کمالات خود خلق کرد تا اسما و صفات خویش درک شود. تنها موجودی که کمالات الهی را در حد مظهر داشته باشد، می‌تواند خدا را بشناساند و آن فقط انسان کامل است (ملاصدرا، ۱۳۹۳، ج ۶: ۱۱۶-۱۱۷).

بدین ترتیب در نگاه صدرای که البته در اندیشه حکمای دیگر نیز بی‌سابقه نیست، فلسفه نبوت تنها در ارشاد و هدایت انسان‌ها خلاصه نمی‌شود؛ بلکه نبی رکنی از عالم هستی است که قوام و برپایی هستی بدون او تصورشدنی نیست؛ اما در نگاه شیخ طوسی چنین نقشی برای نبی لحاظ نمی‌شود.

۲-۲- نبوت و ساحت معرفت‌شناسی

درخور ذکر است در اینجا مقصود از معرفت‌شناسی، اصطلاح رایج آن به‌عنوان یک شاخه از دانش فلسفی نیست؛ بلکه منظور نیازی است که انسان در راستای تکمیل شناخت و معرفت خویش به نبی دارد. یکی دیگر از فلسفه‌های نبوت، نیاز به نبی از جهت

وجود کسی که علاوه بر دریافت حسی، دریافت غیبی نیز داشته باشد. صدرا نیز در مباحث فلسفی خود به اثبات نبوت پرداخته است؛ اما او از جهات گوناگون و با توجه به ساحت‌های مختلفی به بحث از فلسفه نبوت می‌پردازد. این چهار ساحت عبارت‌اند از:

- هستی‌شناسی؛
- معرفت‌شناسی؛
- بعد اجتماعی؛
- زیبایی‌شناسی.

۱-۲- نبوت و ساحت هستی‌شناسی

مهم‌ترین و اصلی‌ترین وجه نیاز به نبی، جهت هستی‌شناخته‌اند است؛ یعنی عالم خلقت برای برپاماندن و بقا نیازمند وجود انسان کامل است.

صدرا علاوه بر اثبات ضرورت وجود حجت (نبی) بیان می‌کند در صورت نبود چنین حجتی طبق سخن معصوم زمین - که نمادی از عالم خلقت است - از هستی ساقط می‌شود؛ زیرا موجودات به ترتیب در شرف و پستی آفریده شده‌اند و اراده خدا بر این قرار گرفته است که موجودات پست‌تر علت غایی برای موجودات شریف‌تر باشند. طبق آیه ۲۹ سوره بقره (هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا) بیان می‌دارد همه موجودات، اعم از گیاه و حیوان، درنهایت برای انسان خلق شده‌اند و بالاترین درجه انسان - خلیفه عالم - انسان کامل است؛ درنتیجه، اگر آن انسان کامل موجود نباشد، زمین و هر آنچه در آن است، از درجه وجود ساقط می‌شود و درنهایت، غایت و علتی برای وجود آن نخواهیم یافت (ملاصدرا، ۱۳۸۷، ج ۵: ۱۵۳). به عبارتی دیگر، این برهان صدرا طبق قاعده امکان اشرف پایه‌گذاری شده و در آن انسان کامل بالاترین و اولین مرتبه وجودی است.

به همین سبب است که ملاصدرا در ذیل روایتی (الحججه قبل الخلق و مع الخلق و بعد الخلق) در شرح اصول کافی با تبیین فلسفی، وجود حجت الهی را در زمین همیشگی می‌داند (همان: ۱۲۱-۱۲۳).

شناخت و معرفت آدمی کمک‌کننده است و هم در بعد عملی الگویی است که انسان را به کمال شایسته‌اش می‌رساند.

۲-۳- نبوت و ساحت اجتماعی

یکی از جهاتی که ضرورت وجود نبی را به اثبات می‌رساند، ساحت جامعه‌شناسی است. صدرا با توجه به حدیث اول باب اضطرار الی الحجه در اصول کافی، از این جهت به اثبات ضرورت وجود نبی می‌پردازد.

او معتقد است در بین انسان‌ها به علت سودجویی، اختلافاتی شکل می‌گیرد و انسان برای رسیدن به امیال و خواسته‌هایش بر حقوق دیگری تجاوز می‌کند؛ بنابراین، به یک قانون مرجع نیازمند است تا از اختلال در نظام اجتماعی جلوگیری شود. این قانون ضروری همان شریعت مقدس است. آورنده چنین شریعتی حتماً باید از افراد انسانی باشد؛ چون شأن و درجه سایر موجودات، نسبت به مقام انسان پایین‌تر است و صلاحیت مبعوث شدن از طرف خدا برای تعلیم انسان را ندارند.

پس لطف و عنایت الهی به ضرورت موجب می‌شود یک قانون‌گذار — که همان خلیفه خدا روی زمین است — در میان مردم باشد و آنها را با آموزش عبادت و اعمال نیک و تشویق در مسیر تزکیه و تصفیه به سوی خدا سوق دهد (ملاصدرا، ۱۳۸۰: ۶۱۳-۶۱۴؛ همان، ۱۳۶۰: ۳۵۹-۳۶۰؛ همان، ۱۳۸۷، ج ۵: ۱۳-۱۶).

در این رویکرد فرض بر این است که عقل بشر در درک مصالح و مفاسد خود کافی نیست و خداوند به وجود آورنده نظام خیر است تا در سایه آن انسان‌ها به تکامل برسند؛ بنابراین، به خاطر عدم امکان ارتباط بشر با واجب تعالی، نیاز به یک واسطه و راهنما برای هدایت بشر به سوی خیرات ضروری است و آن شخص همان نبی است (ملاصدرا، ۱۳۸۷، ج ۵: ۱۲).

درواقع وجود چنین راهنمایی علاوه بر رفع نیاز فردی انسان‌ها — که موجب هدایت آنها به سوی کمالات و فضایل است — برای تشکیل یک جامعه فاضله که مورد

هدایت انسان‌هاست. در نظر صدرا خلق بدون هدایت تعطیل است و هدایت بدون خلق محال است (ملاصدرا، ۱۳۸۶، ج ۲: ۷۶۲). این نیاز را شاید بتوان گفت برجسته‌ترین وجهی است که نیاز به نبی در آن احساس می‌شود؛ زیرا انبیا همیشه سمبل هدایت و پیشوای انسان‌ها بوده‌اند.

صدرا هدایت را منوط به شناخت خداوند می‌داند و واضح است اولین عارفان به خداوند، انبیا هستند که چنین معارفی را دریافت می‌کنند و به دیگران می‌رسانند (ملاصدرا، ۱۳۸۷، ج ۵: ۲۱-۱۹).

او در تبیین نقش نبی در هدایت انسان معتقد است نبود چنین راهنمایی موجب می‌شود مردم مبدأ و معاد خود را نشناسند؛ در نتیجه، مکلف به عبودیت و بندگی نمی‌شوند؛ چون تکلیف فرع بر معرفت است و زمانی که تکلیفی بر بندگان ثابت نشود، زندگی آنها به زندگی حیوانی شبیه می‌شود (همان: ۱۴۹)؛ بنابراین، انبیا با ایفای نقش در هدایت تشریعی و شناساندن مسیر حق، حجت را بندگان تمام می‌کنند.

بدین ترتیب در عبارت صدرا انسانیت انسان تنها با ارسال نبی معنا پیدا می‌کند و بدون آن، زندگی انسانی هم‌تراز زیستی حیوانی خواهد بود. همچنین، با تبیین عرفانی که از حقیقت محمدیه گذشت، ادعای می‌شود در نظر صدرا، شناخت حق تعالی در سایه وجودی انسان کامل انجام می‌شود.

او اطاعت و متابعت از انسان کامل را شرط دست‌یافتن به معرفت می‌داند (ملاصدرا، ۱۳۸۷، ج ۵: ۱۸۹؛ همان، ۱۳۸۵، ج ۴: ۹۱۷-۹۱۸). اطاعت از او، اطاعت از خدا معرفی شده است؛ زیرا برای نفوس غیر قدسی، گرفتن معارف از خداوند بدون معلم بشری امکان ندارد و شریعت‌های الهی در عالم نیز به همین سبب وضع شده‌اند (ملاصدرا، ۱۳۹۳، ج ۶: ۱۴۲-۱۴۴).

بدین ترتیب یکی از جهات ضرورت نبی، ضرورت وجود کسی است که با تبعیت از او بتوان در حوزه نظر و عمل به کمال رسید. تسلیم در برابر نبی، هم از نظر تکمیل

توجه صدراست، ضروری است (ملاصدرا، ۱۳۸۰: ۶۲۶-۶۲۷)؛ بدین گونه که نبی به وضع قوانینی می‌پردازد تا حدود الهی در آن جامعه اجرا شود؛ بنابراین، در این مسیر، مبارزه با اهل ظلم و فساد از دستورات شریعت قرار می‌گیرد و تشکیل جامعه دینی از حدود نبوت و نبی شمرده می‌شود (ملاصدرا، ۱۳۶۰: ۳۶۴).

درواقع در سایه هدایت او، انسان‌ها از یک جامعه فاضله برخوردار می‌شوند تا بتوانند به کمال نوعیه خود برسند (ملاصدرا، ۱۳۶۶، ج ۵: ۵۲-۵۴).

به عبارت دیگر، نبی علاوه بر اینکه قانونگذار است، از حیث رهبری و هدایت جامعه و اجرای سیاست‌های فاضله، شأنت ریاست نیز دارد و عنوان رئیس اول به او اطلاق می‌شود. او به‌عنوان هادی جامعه، در رأس قرار می‌گیرد و جامعه را به سوی ظهور و بروز استعدادهای کمالی و تحقق فضیلت در آنها سوق می‌دهد.

صدرا در بحث ضرورت بعثت، میان شریعت و سیاست پیوند برقرار کرده است؛ زیرا پیامبران با اتصال به منبع وحی به تدبیر جامعه انسانی می‌پردازند و با اجرای حکومت دینی، سعادت اخروی و کمالات معنوی افراد را تأمین می‌کنند (ملاصدرا، ۱۳۶۰: ۳۶۵).

بدین ترتیب یکی از رسالت‌های مهم نبی، رسالت اجتماعی اوست و یکی از نقش‌های نبی نقش اجتماعی‌اش. این در حالی است که چنانچه گذشت از نظر شیخ طوسی، انتظام امور جامعه بر نبی واجب نیست؛ زیرا وظیفه نبی، تشریح قوانین برای انجام تکالیف است نه الزاماً انتظام جامعه؛ بنابراین، اگر چه می‌توان او را از قائلین به رهبری نبی در جامعه دانست، نمی‌توان در دیدگاه او استدلالی بر این پایه برای فلسفه نبوت ذکر کرد. حاصل آنکه نگاه صدرا به بعد اجتماعی نبوت در مقایسه با نگاه شیخ طوسی وسیع‌تر است.

به‌علاوه، صدرا مسیر سعادت را در رفع نیازهای معیشتی و دنیایی انسان‌ها نیز می‌داند (ملاصدرا، ۱۳۶۰:

۳۶۲-۳۶۳) و معتقد است نفس انسانی برای طی طریق الی الله، به بدن مادی به‌عنوان مرکب نیاز دارد تا بتواند از دنیا، یکی از منازل سیر الی الله، گذر کند. در این راستا، فراهم‌شدن نیازهای مادی بدن برای حفظ سلامتی و صحت آن، لازم و ضروری است تا در شرایط مطلوبی بتواند مسافر خویش را در حرکت به سوی قله حقیقت به‌خوبی یاری کند. انبیا نیز در این مسیر، نقش رئیس و هدایتگر مسافران را به عهده دارند (ملاصدرا، ۱۳۸۰: ۶۲۶-۶۲۷؛ همان، ۱۳۶۰: ۳۶۲).

به عبارتی، از نظر صدرا اصلاح امور دنیایی مقدمه رسیدن به سعادت اخروی است و این وظیفه را به عهده نبی می‌گذارد؛ بنابراین، آورده است: «فنظام العالم لا یستغنی عن من یعرفهم موجب صلاح الدنیا و الآخرة» (ملا صدرا، ۱۳۶۰: ۳۶۰)؛ ولی شیخ طوسی تصریحی در این باب ندارد. او از رفع نیازهای معیشتی انسان‌ها و نقش آن در سعادت اخروی آنها و همچنین، رسالت نبی در این خصوص سخنی نمی‌گوید؛ زیرا به عقیده او نیازی نیست نبی به علوم دیگر علم داشته باشد و بنابراین، برای آگاهی از امور غیر از دین، به خبره‌های آن رجوع می‌کند. حاصل آنکه وقتی در نظر او رهبری جامعه برای نبی ضرورتی نداشته باشد به تبع، مسائل معیشتی و مادی را هم وظیفه نبی نمی‌داند.

۲-۴- نبوت و ساحت زیبایی‌شناسی

یکی دیگر از جنبه‌های شایان توجه در فلسفه نبوت، جنبه زیباشناسانه است که نبی انسان‌ها را به مقوله عشق و زیبایی نزدیک کرده است؛ بنابراین، عبادات آنها با بهجت و سرور همراه می‌شود.

در نظر حکما و عرفا عشق در همه موجودات جاری و ساری است. همین جاذبه و عشق ساری است که سلسله موجودات را به هم پیوسته است. در نظر صدرا همان‌طور که علم را مساوق با وجود می‌داند، عشق را نیز یک صفت وجودی و مساوق با وجود می‌داند که از جمله آثار وجود

است و در هر مرتبه از مراتب وجود به شدت و ضعف موجود است. با این تفکر، معشوق حقیقی تمام موجودات، خدا است (ملاصدرا، ۱۳۸۱: ۱۳۷-۱۳۸).

بنابراین، خداوند که وجودش اتم است، عالی‌ترین درجات کمال و جمال و زیبایی را دارد و ادراک در او قوی‌تر و ابتهاج و سرور در او شدیدتر است. برای حق تعالی نیز ذاتش محبوب‌ترین شیء نزد اوست و عشق به ذات، عشق به آثار و لوازم را در پی دارد. طبق این بیان باید گفت خدا به همه ممکنات که آثارش هستند، عشق می‌ورزد (ملاصدرا، ۱۳۶۰: ۱۴۵).

این عشق دوطرفه است و هر موجودی به اندازه درجه وجودی خویش به خدای خود عشق می‌ورزد و هرچه در مسیر تقرب و حرکت استکمالی خویش بتواند کمالات را از قوه به فعلیت تبدیل کند، به سعادت عظیم و بهجتی اعلا دست خواهد یافت.

حاصل آنکه وصال اتم، مخصوص انسان‌های کامل است که در علم به حقایق به مرتبه کمال رسیده‌اند؛ اما سایر انسان‌ها برای رسیدن به این درجه از عشق باید به انسان کامل اتصال یابند. به عبارت واضح‌تر، صدرا بین فلسفه وجود نبی و بعد زیبایی‌شناسی رابطه برقرار می‌کند: «فاحتاج لما ذكرنا إلى هداية متفضلة و إمداد لطف خارج عما في ذاته و لهذا فضل الله عليه فضلاً عظيماً و أرسل إليه رسولاً منذراً و أنزل عليه كتاباً مبيناً... و يتذكر لأجل الهداية و التعليم ما ربما نسيه من العهد القديم و سها عند تعارض المزاحمات عشق معبوده العليم الحكيم...» (ملاصدرا، ۱۳۸۱: ۱۳۶)

یعنی خداوند، پیامبر مندری را به سوی او فرستاده است و کتابی برای او نازل کرده است تا انسان را از شهوات دور کند... و به وسیله هدایت و تعلیم نبی، آن عهد به فراموشی سپرده شده را یادآوری کند و او را به عشق معبود حکیم سوق دهد؛ زیرا نبی خلیفه خدا روی زمین است و نخستین حقیقت ظاهر شده از حق تعالی است.

البته باید خاطر نشان کرد این عشق در وجود سالک به نبی و اتصال به او تنها از این نظر است که آنان پیام‌آور و فرستاده محبوب حقیقی‌اند. در واقع این محبت، طفیلی محبت به عشق حقیقی (خداوند) است (همان: ۱۴۱).

۳- مقایسه دو دیدگاه در فلسفه نبوت با نگاهی به مبانی و روش

در رویکرد کلامی شیخ طوسی، به تفضلی بودن نبوت اشاره می‌شود و ضرورت وجود نبی بر طبق قاعده لطف و بر مبنای نظریه تکلیف بیان می‌شود. در این استدلال، راه پیچیده‌ای طی می‌شود تا وجوب بعثت نبی را نتیجه بگیرد و نبی را یکی از مصادیق قاعده لطف معرفی کند.

در نگاه او، غایت وجود نبی، شناختن تکالیف به بندگان است. در این راستا گاهی مشاهده شده است نبی رهبری جامعه را به دست گرفته که البته آن هم به هدف انجام تکالیف بوده است.

ملاصدرا نیز نبوت را جایگاهی تفضلی دانسته و آن را تنها حق انسان کاملی می‌داند که به مقام خلیفه الهی رسیده است (ملا صدرا، ۱۳۸۶: ج ۲: ۷۵۰-۷۵۲) و با استمداد از اصول فلسفی خویش و از طریق چهار ساحت اصلی انسان‌ها از جمله بعد تکوینی (ملاصدرا، ۱۳۸۷: ج: ۱۲۱-۱۲۳ و ۱۵۳)، بعد هدایتگری و معرفت‌شناسی (ملاصدرا، ۱۳۸۶: ج ۲: ۷۶۲؛ همان، ۱۳۸۷: ج ۵: ۱۹-۲۱)، بعد اجتماعی (ملاصدرا، ۱۳۶۰: ۳۵۹-۳۶۰؛ همان، ۱۳۸۷: ج ۵: ۱۳-۱۶) و بعد زیبایی‌شناسی (ملا صدرا، ۱۳۶۰: ۱۴۵؛ همان، ۱۳۸۱: ۱۳۶) وجود نبی را ضروری می‌داند و به بیان فلسفه نبوت می‌پردازد.

او در ضمن سخن از بعد اجتماعی نبوت بر مبنای نظریه عنایت و فیض الهی، غایت وجود نبی را تحقق کمالات و رسیدن به تکامل انسانی می‌داند؛ بنابراین، در این راستا تشکیل یک مدینه فاضله نیز ضروری است (ملاصدرا، ۱۳۸۷: ج ۵: ۱۶-۱۲).

«جسمانیه الحدوث و روحانیت البقا» است؛ یعنی نفس محصول حرکت جوهری بدن است و بدن برای نفس حالت زمینه را دارد و با کسب کمال، نفس در بقایش از ماده بی‌نیاز می‌شود (ملاصدرا، ۱۳۴۱: ۳۵؛ همان، ۱۳۶۰: ۲۱۴).

او می‌گوید نفس برای حرکت در مسیر تکامل، از دو قوه نظری و عملی کمک می‌گیرد؛ بدین صورت که ذات و حقیقت او هر لحظه از نوعی به نوع دیگر انتقال می‌یابد (همان: ۲۲۹-۲۳۰) تا اینکه به کامل‌ترین نوع انسانی تبدیل می‌شود و تمامی امور کلیه را از عالم معقول دریافت می‌کند.

این ادراک زمانی اتفاق می‌افتد که دو قوه مزبور - طبق قاعده اتحاد عاقل و معقول - به قوه واحدی مبدل شود؛ بنابراین، نفس به کمال مرتبه عقلی رسیده و بی‌نیاز از تفکر می‌شود. در این هنگام، علم او عین عمل و عمل او عین علم می‌شود و شخص هرچه اراده کند، فوراً صورت عمل به خود می‌گیرد و در نهایت، نفس به مرتبه فناء فی الله می‌رسد (همان: ۲۰۰).

این اتصال نفوس انسانی به عالم الهی و فانی شدن در ذات الهی باعث می‌شود حق تعالی گوش و چشم و دست و پای او شود و شخص متخلق به اخلاق الهی می‌شود (ملاصدرا، ۱۳۸۸، ج ۲: ۷۹-۸۰).

بنابراین، نفس اگرچه به سبب حدوثش، صورتش صورت نوع واحد، همان نوع بشر است؛ اما زمانی که قوای او به حالت فعلیت می‌رسد، یکی از انواع مختلف جنس فرشته یا حیوان یا شیطان می‌شود (ملاصدرا، ۱۳۸۶، ج ۲: ۸۶۸).

حاصل آنکه صدرا با چنین رویکردی از نفس، نقشه انسان‌شناسی‌اش را کامل می‌کند و بحث از نبوت را نیز بر انسان‌شناسی استوار می‌کند و در عبارتی در کسر اصنام چنین می‌گوید: «سلوکه الذی جبل علیه فی الازل و فطر علیه فی العهد الاول ... فاحتاج کما ذکرنا الی هدايه و امداد لطف خارج عما فی ذاته ... و لهذا فضل الله علیه فضلاً عظیماً و ارسل الیه رسولا منذراً» (ملاصدرا، ۱۳۸۱: ۱۳۶).

از نکات شایان توجه در مقایسه فلسفه نبوت، آن است که هر دو متفکر سعی دارند با استدلال عقلی، فلسفه نبوت و ضرورت وجود نبی را اثبات کنند؛ اما چنانچه گذشت اختلاف‌های بسیاری در نگاه آنها به نبی وجود دارد که برگرفته از اختلاف در مبانی و روش آنهاست. از جمله مهم‌ترین این مبانی، انسان‌شناسی این دو دانشمند است.

۳-۱- سیمای انسان در نگاه شیخ طوسی و

صدرالمتألهین

انسان‌شناسی شیخ طوسی و صدرالمتألهین تفاوت‌های بسیاری دارند و نگارنده بر این نظر است که این اختلاف است که به تفاوت آنها در فلسفه نبوت می‌انجامد.

شیخ طوسی بحث از ماهیت انسان را با بحث از تکلیف بندگان آغاز می‌کند (طوسی، ۱۴۰۶: ۱۰۹) و در بیان ماهیت مکلف می‌گوید: «فالمکلف هو الحی، لان من لیس بحی لایحسن تکلیفه و یسمى الحی انسانا و الحی هو هذه الجملة المتنا سبه المشاهده دون أبعاضها ... و بها یتعلق جمیع الاحکام، من أمر و النهی و الممدح و الذم» (طوسی، ۱۴۰۶: ۱۱۳-۱۱۴).

او معتقد است مکلف (انسان) همین موجود زنده و همین هیكل محسوس است که دیده می‌شود نه بعضی از اجزای آن. همه این مجموعه، انسان را تشکیل می‌دهند و همه فرمان‌های الهی به همین مجموعه تعلق می‌گیرد (طوسی، ۱۳۵۸: ۳۴۳-۳۴۴). در واقع نگاه او به انسان، یک نگاه فقهی است؛ زیرا انسان را با عبارت مکلف تعریف می‌کند. به عبارتی، مهم‌ترین مسئله در نزد او انجام تکالیف است.

بدین ترتیب شیخ طوسی انسان را همین هیكل محسوس قابل مشاهده می‌داند و بس! واضح است در چنین نگاهی محدود به انسان نمی‌توان از ساحت‌های مختلف انسانی و نیاز هریک از این ساحت‌ها به نبوت سخن گفت.

اما ملاصدرا هويت انسان را متشکل از دو ساحت نفس و بدن می‌داند. او با تبیین فلسفی از نفس، قائل به نظریه

اداره جامعه را برای نبی واجب نمی‌داند (طوسی، ۱۳۵۸: ۸۱۷؛ همان، ۱۴۱۴: ۱۱۱ - ۱۱۴).

۳-۳- تفاوت روش‌شناسی

گرچه در هر دو دیدگاه با روش عقلی مواجهیم، تفاوت‌های بسیاری وجود دارد. هر دو متفکر در بحث فلسفه نبوت با رویکردی عقلی جلو می‌روند؛ اما با تأملی در عقل‌شناسی هریک تفاوت‌های موجود خود را بهتر نشان می‌دهند.

چنانچه گذشت شیخ طوسی در تلاش است نبوت را با استدلال و برهان ثابت کند. پایه‌های استدلال او بر حسن و قبح عقلی بنا شده است. او به‌عنوان یک متکلم عقل‌گرا تلاش کرده است در بحث نبوت، به صورت نظام‌مند عمل کند. او منظور از عقل در حسن و قبح عقلی را درک باید‌ها و نبایدهایی ذکر می‌کند که عقل به‌تنهایی به آنها پی می‌برد و معتقد است هر کس — حتی اگر معتقد به هیچ دینی نباشد و صاحب عقل باشد — باید کارهایی را انجام دهد و از کارهایی دوری گزیند. او از چنین عقلی تعبیر به عقل عملی می‌کند (طوسی، ۱۴۰۶: ۸۷).

او به عقل، نگاه حداقلی دارد و برخلاف صدرا ابعاد وسیعی برای آن در نظر نمی‌گیرد. در نظر او، راه انجام تکالیف به‌طور کامل روشن نیست و در همین راستا به دنبال آموزنده‌ای است تا او را در انجام تکالیف، کمک علمی دهد و درنهایت، از عقل عملی پی به عقل نظری می‌برد.

شیخ از جمله کسانی است که عقل را به‌عنوان منبع احکام فقهی قبول ندارد و مدارک استنباط احکام را در قرآن و سنت و اجماع خلاصه می‌کند (طوسی، ۱۳۷۶، ج ۱: ۲)؛ اما در رویکرد کلامی خویش و در اثبات عقاید تا حد توان از عقل بهره برده است.

او جایگاه ارزشمندی برای عقل قائل است و به حجیت خودبنیاد عقل تأکید دارد. به عبارتی، آن را در شناخت اصول اعتقادی بدون نیاز به وحی و حتی قبل از معارف وحی حجت می‌داند (طوسی، ۱۴۰۶: ۲۵)؛ بنابراین، فلسفه بعثت انبیا را با عقل اثبات می‌کند و حتی انبیا را در

صدرا در عبارت فوق اشاره دارد اگر در فطرت و نوع خلقت انسان و دامنه وجودی او دقت شود، اصل نیاز او به نبوت برای ما روشن می‌شود. به بیان صدرا اگر انسان را شناختیم، نیاز به نبوت نیز شناخته خواهد شد. اگر کسی در نیاز انسان به نبوت شک کند، به این دلیل است که انسان را آنگونه که هست، نشناخته است؛ زیرا انسان بر مثال خداوند آفریده شده و مسیری بی‌انتهای فراخ در مقابل او گشوده است و به اذن الهی او خود سازنده هویت خویش است. همچنین، ابزارهای شناخت او محدود است و پرواضح است چنین موجودی سر به سوی آسمان دارد تا سفیری الهی به امداد عقلش بیاید و او را در این مسیر بی‌انتهای همراه باشد.

۳-۲- معنای ضرورت در دو دیدگاه

در بحث ضرورت باید گفت وقتی شیخ طوسی از بعثت انبیا و فلسفه آن سخن می‌گوید، منظورش ضرورت متفروع بر حسن و قبح عقلی است؛ زیرا او در حسن و قبح عقلی معتقد است عقل بدون استفاده از شرع به برخی تکالیف حکم می‌کند؛ یعنی عقل از انسان حکم به ضرورت ارسال نبی می‌کند؛ بنابراین، وقتی از نگاه یک متکلم گفته می‌شود که فعلی از سوی خداوند ضروری و حتمی است، یعنی آن فعل حسن است و خدا با توجه به حکمتش آن را انجام می‌دهد.

اما وجوبی که یک فیلسوف می‌گوید فعلی است که از سوی خداوند ضرورت دارد؛ پس حتماً از سوی او انجام می‌شود و ترک آن محال است. به عبارتی دیگر، منظور صدرا از استدلالش بر ضرورت ارسال نبی، وجوب من الله است؛ یعنی ارسال نبی از سوی خداوند نه‌تنها امکان تحقق آن وجود دارد و مفسده‌ای در پی ندارد، بلکه ضروری و حتمی است و ترک آن محال است.

تنها راهی که شیخ برای ضرورت نبوت استفاده می‌کند، راه قاعده لطف است که بیان آن گذشت. او تنها به‌صورت اشاره‌وار درباره رهبر بودن نبی حرف می‌زند و

درحقیقت او به‌عنوان یک فیلسوف و با نگاهی جامع برای دستیابی به فلسفه نبوت، یک نظام هستی‌شناسی را با کمک عقل و نقل و شهود تبیین می‌کند.

به‌علاوه که صدرا عقل را با وجودشناسی تجهیز می‌کند و چنین عقل را شد یافته‌ای را در مسیر استدلال و برهان به کار می‌گیرد. این است که عقلانیت او برد بیشتری دارد و فضاهای بیشتری را در می‌نوردد.

عقل در حکمت متعالیه تحت حمایت شهود می‌تواند باطن و حقیقت مسائل را فهم کند که این مرتبه همان رسیدن به عقل مستفاد است. این همان کمال عقل نظری است که در حکمت متعالیه مورد توجه است و ثمره آن رسیدن به لقای پروردگار است؛ اما عقلانیتی که شیخ طوسی به‌عنوان یک متکلم سخن می‌گوید، بیشتر در حیطه عقل عملی محدود می‌شود و در حیطه عقل نظری کارکرد آن فقط استدلال‌ورزی است.

نتیجه

پژوهش حاضر، فلسفه نبوت را از دیدگاه شیخ طوسی و ملاصدرا بررسی کرده و با تحلیل محتوا، اشتراکات و اختلافات آن دو دانشمند را به نمایش گذاشته شده است.

از جمله نقاط مشترک دو اندیشور آن است که:

۱. هر دو تلاش کرده‌اند ضرورت نبوت و فلسفه آن را با عقل اثبات کنند.

۲. هر دو به ضرورت وجود نبی، برای هدایت انسان‌ها و رسیدن به کمال معتقدند.

۳. هر چند با اغماض، در نظر شیخ طوسی می‌توان گفت هر دو به رهبری سیاسی نبی برای مدیریت جامعه اسلامی اذعان دارند.

نقاط اختلافی نیز عبارت‌اند از:

۱. شیخ طوسی از طریق قاعده کلامی لطف، فلسفه نبوت را تشریح می‌کند و فرستادن نبی را بر خداوند واجب می‌داند؛ اما صدرا المتألهین با تکیه بر دیدگاه فلسفی و عرفانی‌اش در پرتو عقل و شهود، ضرورت چندجانبه‌ای

اموری لازم می‌داند که عقل به‌تنهایی قادر به درک آن است؛ زیرا یادآوری پیامبران را یک نوع معرفت و علم تلقی می‌کند (طوسی، ۱۳۵۸: ۴۰۳ و ۶۸۴ - ۶۸۶).

اگرچه او حجیت عقل را مقدم بر وحی می‌داند، آن را در حد استدلال و برهان‌آوری و آن هم در به دست آوردن تکلیف محدود می‌کند و گستره‌ای بیشتر از استدلال را برای آن نمی‌پذیرد. درواقع بحث از عقل را در محوریت حصول تکلیف انسان و در محدوده عقل عملی (شناخت باید و نباید) خلاصه کرده است. او معتقد است در پی همین استدلال‌ها و شناخت تکالیف، شناخت خدا و پیامبر امکان‌پذیر می‌شود.

او نهایت کارکرد عقل را اقامه استدلال و برهان می‌داند و مرتبه بالاتری برای آن در نظر نمی‌گیرد و قائل به پیشرفت طولی عقل نیست. او تنها معتقد به گستره عرضی عقل، برای درک حسن و قبح بیشتر است (طوسی، بی‌تا، ج ۱: ۲۰۰ - ۲۰۱).

اما صدرا از مراتب عقل نظری سخن می‌گوید و از عقل هیولانی تا عقل مستفاد را مراتب عقل نظری می‌داند (ملا صدرا، ۱۳۶۰: ۲۰۲ - ۲۰۸) و بدین ترتیب شهود را از کارکردهای عقل نظری می‌داند و این تفاوتی بس بزرگ بین عقل‌شناسی شیخ طوسی و ملاصدرا است. درحقیقت، فعالیت عقل در نظام فکری صدرا هرچند از استدلال آغاز می‌شود، در تکامل خود به شهود نیز می‌رسد. او با قائل شدن مراتبی برای عقل در نهایت، معتقد به همراهی عقل و شهود است و کامیابی عقل را برای رسیدن به حقیقت در پرتو شهود امکان‌پذیر می‌داند؛ حتی او اذعان دارد شهوداتش در کشف حقایق را ملبس به برهان و استدلال کرده است (ملاصدرا، ۱۹۸۱م، ج ۱: ۹ - ۱۱).

او با تکیه بر عقل و نقل و شهود به روشن‌ساختن فلسفه نبوت می‌پردازد. نظام فکری او به گونه‌ای است که عقل و نقل را در کنار یکدیگر و همگام با هم، روشن‌کننده حقایق می‌داند و تعارض حقیقی بین معارف الهی با احکام عقلی را نمی‌پذیرد (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۱: ۳۰۳).

برای نبی ارائه می‌دهد و با توجه به چهار ساحت وجودی انسان از جمله معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی، بعد اجتماعی و زیباشناسی نیاز به نبی را تبیین می‌سازد.

۲. شیخ طوسی در تبیین ضرورت وجودی نبی تنها به بعد قانونگذاری او توجه می‌کند و رهبری سیاسی و اجتماعی را برای نبی ضروری نمی‌داند. این نگرش، ناشی از نگاه تک‌بعدی او به بحث نبوت است؛ اما صدرا در ذیل بحث از زندگی اجتماعی انسان‌ها، به صراحت به ضرورت بعد قانونگذاری و رهبری جامعه توسط نبی اشاره می‌کند.

۳. غایت وجود نبی در نظر شیخ طوسی، انجام تکالیف ذکر شده است؛ اما صدرا غایت وجود نبی را رسیدن به فضیلت‌ها و کمالات معنوی می‌داند.

۴. اختلاف در غایت وجودی نبی، به دلیل تفاوت در انسان‌شناسی آن دو متفکر است؛ زیرا شیخ طوسی ماهیت انسان را در همین موجود عینی و همین هیكل محسوس محدود می‌کند. در واقع او با رویکرد فقهی خود به حقیقت انسان، به این نوع نگرش درباره حقیقت نبی رسیده است؛ اما صدرا با مبانی فلسفی و عرفانی خویش، هویت انسان را متشکل از دو ساحت نفس و بدن می‌داند و وجود آن را صادر اول و اولین مخلوق از حق تعالی می‌داند. او رشد معنوی نفوس انسان‌ها را از وظایف نبی معرفی می‌کند.

۵. از برآیند نظرات شیخ طوسی و همچنین، عقیده او درباره علم نبی، چنین برداشت می‌شود که گستره اختیارات و رسالت نبی را در امور دنیوی و معیشتی نمی‌داند؛ اما در نظر صدرا دنیا مقدمه آخرت است؛ بنابراین، اصلاح امور دنیوی و حتی امور معیشتی را از وظایف رسالت نبی برمی‌شمرد.

۶. اختلافات برجسته دو اندیشمند، تفاوت در روش است؛ با این توضیح که عقلی که شیخ طوسی در فلسفه وجودی نبی از آن بهره می‌جوید، محدود به استدلال و برهان است و کارکردهای عقل را بیشتر مربوط به عقل عملی می‌داند؛ اما صدرا برخلاف شیخ، گستره عقل را وسیع می‌داند؛ بدین گونه که عقل از مرتبه استدلال شروع

می‌شود و به کشف و شهود می‌رسد.

همین اختلافات بیان شده، نقش فلسفه را در تبیین هر چه بهتر فلسفه نبوت نمایان می‌سازد.

منابع

- ۱- قرآن کریم
- ۲- ابن فارس، احمد بن فارس، (۱۴۰۴)، معجم مقاییس اللغة، جلد ۵، قم، مکتب الاعلام الاسلامی.
- ۳- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۴۱۲)، مفردات الفاظ القرآن، بیروت، دار القلم-دارالشامیه.
- ۴- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم، (۱۳۸۰)، المبدأ والمعاد، قدمه و صححه السيد جلال الدین الآشتیانی، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- ۵- -----، (۱۳۹۳)، شرح اصول کافی، ج ۶، ترجمه شهربانو محلاتی، تهران، برگ سبز.
- ۶- -----، (۱۳۸۵)، شرح الاصول الکافی، ج ۴، تصحیح و تحقیق و مقدمه محمود فاضل یزدی مطلق، به اشراف سید محمد خامنه‌ای، تهران، بنیاد حکمت اسلامی صدرا.
- ۷- -----، (۱۳۸۷)، شرح الاصول الکافی، ج ۵، تصحیح و تحقیق و مقدمه سبجانعلی کوشا، به اشراف سید محمد خامنه‌ای، تهران، بنیاد حکمت اسلامی صدرا.
- ۸- -----، (۱۳۸۶)، مفاتیح الغیب، ج ۲، تصحیح و تحقیق و مقدمه نجفقلی حبیبی، به اشراف سید محمد خامنه‌ای، تهران، بنیاد حکمت اسلامی صدرا.
- ۹- -----، (۱۳۸۱)، کسر اصنام الجاهلیه، تصحیح و تحقیق و مقدمه محسن جهانگیری، به اشراف سید محمد خامنه‌ای، تهران، بنیاد حکمت اسلامی صدرا.

- ۱۰- -----، (۱۳۶۶)، تفسیر القرآن الکریم، ج ۵، تصحیح محمد خواجهی، قم، بیدار.
- ۱۱- -----، (۱۹۸۱م)، الحکمه المتعالیه فی اسفار العقلیه الاربعه، ج ۸ و ۸، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی.
- ۱۲- -----، (۱۳۶۰)، الشواهد الربوبیه فی المناهج السلوکیه، تعلیق و تصحیح و مقدمه سید جلال آشتیانی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
- ۱۳- -----، (۱۳۴۱)، عرشیه، ترجمه و تصحیح غلامحسین آهنی، بی جا، کتابفروشی شهریار اصفهان.
- ۱۴- -----، (۱۳۸۸)، اسفار اربعه، ج ۲، ترجمه محمد خواجهی، تهران، مولی.
- ۱۵- طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۱۴)، الرسائل العشر، قم، جامعه مدرسین.
- ۱۶- -----، (۱۴۰۶)، الاقتصاد فیما يتعلق بالاعتقاد، بیروت، دارالاضواء
- ۱۷- -----، (۱۳۷۵)، الاقتصاد الهادی الی طریق الرشاد، قم، انتشارات کتابخانه.
- ۱۸- -----، (۱۳۵۸)، تمهید الاصول در علم کلام اسلامی، ترجمه و مقدمه عبدالمحسن مشکوه الدینی، تهران، انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران.
- ۱۹- -----، (بی تا)، التبیان فی تفسیر القرآن، ج ۳ و ۴ و ۶، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی.
- ۲۰- -----، (۱۳۷۶)، تهذیب الاحکام، ج ۱، مقدمه و تصحیح علی اکبر غفاری، تهران، صدوق.